
РЯБЕЦЬ І.В.,
аспірант кафедри зв'язків із
громадськістю, психології та
педагогіки,
Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»,
м. Київ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ «СУБ'ЄКТНІСТЬ» ТА «СУБ'ЄКТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ»

У статті розкривається зміст категорії «суб'єктність», етапи формування, становлення та розвитку цього терміну в психологічній науці.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктно-діяльнісний підхід.

В статтє раскрывается сущность категории «субъектность», этапы формирования, становления и развития этого термина в психологической науке.

Ключевые слова: субъект, субъектность, субъектно-деятельностный подход.

The article deals with the essence and content of the notion «being the subject» and its formation and development in psychology.

Key words: subject, being the subject, subjective activity approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді та актуальність нашого дослідження. Сучасна система вищої професійної освіти в Україні зазнає потужних змін. Процес реформування відбувається у відповідності до вимог Болонського процесу, гуманістичної філософії освіти та компетентнісного підходу до формування змісту державних стандартів вищої освіти України. Перед педагогічною наукою та практикою постає низка стратегічних завдань: розробка нових підходів до розвитку різних освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти, перехід до гнучкої динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, визначення напрямів базової вищої освіти та відповідних спеціальностей за кваліфікаційними рівнями з урахуванням

вітчизняного та зарубіжного досвіду, досягнення якісно нового рівня підготовки фахівців із вищою освітою.

Саме появою на виклики часу наукових досліджень, які висвітлюють різноманітні аспекти удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, характеризується сучасний розвиток педагогічної науки. Одним із провідних аспектів сучасних психолого-педагогічних досліджень і концепцій є розробка категорії суб'єктності та реалізація суб'єктності в діяльності, утвердження майбутнього фахівця як суб'єкта діяльності. Комплекс вище означених проблем з точки зору активізації навчальної діяльності майбутніх фахівців у контексті їхньої професійної підготовки досліджували: Г. Амбросімова, М. Адамець, Ю. Бабанський, В. Бондар, Г. Балл, В. Давидов, І. Зязюн, П. Лузан, Н. Ничкало, О. Окоелов та інші; а психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності - К. Альбуханова-Славська, В. Асеев, І. Бех, О. Бодальов, А. Брушлінський, А. Журавльов, В. Знаков, В. Рибалка, Є. Рогов, В. Селиванов, В. Татенко та інші. Хоча проблема суб'єкта та суб'єктності особи та фахівця не нова для науки, проте існують лакуни з цієї проблематики, насамперед пов'язані з процесом формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців.

Мета нашої статті - проаналізувати етапи сформування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» в контексті проблем професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування суб'єктності майбутнього фахівця вимагає аналізу поглядів філософів, психологів, педагогів, соціологів на це питання. Аналіз поняття суб'єктності в психолого-педагогічній літературі свідчить, що воно не є тотожне поняттю суб'єкта. Поняття суб'єкта - одне з ключових для низки наук: філософії, психології, соціології та ін. Сьогодні воно активно розробляється в педагогіці. Зміст поняття «суб'єкт» в педагогіці розкривається в основному через різні види діяльності. Для їхнього визначення використовуються такі поняття, як суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності, суб'єкт спілкування, суб'єкт професійної діяльності, суб'єкт життєдіяльності, суб'єкт власного розвитку та інше.

Погляд на процес становлення та розвитку людини через її суб'єктні властивості був розроблений в психології в концепції суб'єктно-діяльнісного підходу С. Рубінштейна. В трактуванні цього психолога суб'єкт-діяльнісний підхід ґрунтується на таких принципах: детермінізму, суб'єктності, єдності свідомості та діяльності, єдності функціонування та розвитку. С. Рубінштейн в своїх роботах «Основи психології», «Буття та свідомість», «Людина та світ» поглиблює, уточнює детермінанти психічного розвитку людини. Уже в першій системній праці «Основи психології» С. Рубінштейн поєднує особистісний розвиток людини з її суб'єктністю. Останню визначає як власну активність, саморозвиток, свідому саморегуляцію, У концепції С. Рубінштейна

людина виступає безумовним суб'єктом власної діяльності: «... особистість безумовно є суб'єктом діяльності та свідомості - особистість є тим, хто розмірковує, відчуває, діє; тим, хто активно діє» (переклад з російської тут та надалі наш -І. Р.) [9, с. 175]. Суб'єктно-діяльний підхід, який було сформульовано С. Рубінштейном, сьогодні є базовим для розвитку педагогічної психології. Таким чином, завдячуючи науковим працям С. Рубінштейна, в теорії психології була закладена ідея самодетермінації, яка полягає в тому, що здатність людини до саморегуляції та саморозвитку є родовою якістю людини (як *Homo sapiens*). Іншими словами, самодетермінація характеризується пізнанням та розвитком притаманних людині природних якостей та їхнім розвитком в діяльності, небайдужим ставленням до власної життєдіяльності, здатністю свідомо обирати свій життєвий шлях та досягати намічених цілей. Стає зрозумілим, чому у працях С. Рубінштейна приділяється так багато уваги процесам рефлексії та самосвідомості. Він пише «Проблема психологічного вивчення особистості не завершується на дослідженні психічних властивостей особистості - її здібностей, темпераменту та характеру; ця проблема увінчується розкриттям самосвідомості особистості» [9, с. 635]. С. Рубінштейн підкреслює, що «самостійність суб'єкта не вичерпується лише здатністю виконувати ті чи інші завдання. Вона містить в собі більш суттєву здатність самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати напрями власної діяльності. Це вимагає великої внутрішньої роботи, передбачає здатність мислити самостійно, та все це пов'язано з формуванням цілісного світогляду» [9, с. 637].

В працях С. Рубінштейна знаходимо опис двох відмінних способів життєдіяльності людини: «невідривний» та «рефлексивний» («слитний» та «отетраненный» за автором). Перший спосіб життєдіяльності характеризується тим, що людина ставиться до дискретних подій життя не як до цілісного життєвого шляху, тобто людина виступає не хазяїном власного життя, не керує своєю життєдіяльністю, а навпаки життєві обставини поглинають людину та диктують їй жорсткі вимоги. За такого способу життя людину підхоплює вир подій повністю. Людина не може сформулювати власну стратегію життя, а лише тактику. Ставлення до життя виявляється лише у ставленні до окремих подій, а не до життя вцілому. За таких обставин людина не здатна осягнути сенс життя, визначитися з перспективами та пріоритетами в житті, цілями та задачами, скласти довгострокову програму дій. Власне другий спосіб життя за С. Рубінштейном є суб'єктним, тому, що дає можливість самостійно ініціативно обирати свій життєвий шлях та керувати цим процесом. Лише та особистість, яка є суб'єктом життя може жити у такий спосіб. Другому способу життя притаманні механізми рефлексії власного життєвого шляху та формування сенсу життя. Свідоме використання реф-

лекції дає можливість особистості здійснити власну стратегію життєвого шляху. С. Рубінштейн підкреслює, що: «Людина не лише об'єкт різноманітних впливів, але й суб'єкт, який, змінюючи зовнішню природу, змінює і свою власну особистість, при цьому свідомо регулює свою поведінку. Результатом розвитку людини є становлення її як особистості, що, в свою чергу, постає активним і свідомим суб'єктом людської історії. Процес розвитку такої особистості - не продукт взаємодії різних зовнішніх факторів, а «саморух» суб'єкта, що перебуває в різнобічних стосунках з оточуючим світом» [9, с. 158]. Резюмуючи зазначене вище, слід констатувати, що вектор направленості психологічних досліджень за С. Рубінштейном відповідає принципу «зовнішнє через внутрішнє», цим самим, полемізуючи з культурно-історичним підходом Л. Виготського до розвитку вищих психічних функцій. За Л. Виготським основний вектор направленості психологічних досліджень має відповідати принципу «зовнішнє у внутрішнє» [4]. В ході наукової дискусії Л. Виготського та С. Рубінштейна великого значення надавалося діяльності людини. За останнім автором в діяльності світ проявляється у психіці в більшій мірі у тих взаємозв'язках, яких він існує в об'єктивній реальності: «В діяльності людини, в її справах - практичних і теоретичних - психічний, духовний розвиток людини не тільки проявляється, а й проходить... «Складовою» («ячейкой»), або «клітинкою», в цьому розумінні виступає будь-який акт життєдіяльності у тварини, діяльності у людини» [9, с. 163].

Подальший розвиток суб'єктно-діяльнісного підходу знайшло своє відображення в наукових розвідках учнів С. Рубінштейна К. Абульханової-Славської. А. Брушлінського. Так, К. Абульханова-Славська розробила концепцію особистості, як суб'єкта власного життєвого шляху, структура якого включала активну життєву позицію та перспективу. При цьому відбувалася диференціація перспектив на когнітивні, мотиваційні та інші [1]. А. Брушлінський в своїй роботі «Суб'єкт: мислення, учіння, уява» визначав суб'єктність як системну цілісність усіх найскладніших і суперечливих якостей людини, в першу чергу, його психічних процесів, станів, якостей його свідомого та безсвідомого. Така цілісність формується в процесі історичного, індивідуального розвитку. На його думку індивід не народжується, а стає суб'єктом в процесі спілкування та інших видів діяльності [3]. Крім того, А. Брушлінський написав багато робіт, що стосуються інших аспектів психології суб'єктності, особливо мислення. А. Брушлінський і К. Абульханова-Славська в колективній праці «Психологічна наука в Росії XX століття: проблеми теорії і історії» пишуть, що «визначення особистості Рубінштейном як триєдине того, що хоче, що може людина і чим вона є насправді, тобто триєдність потреб, мотивів, бажань з однієї сторони, здібностей, можливос-

тей - з другої, і характеру - з третьої. Перефразовуючи це визначення сьогодні, ми б сказали, що особистість є суб'єкт, який формує спосіб поєднання власних бажань (мотивів та т. і.) зі здібностями у відповідності з своїм характером у процесі їхньої реалізації у житті, з власними цілями та обставинами життя» [Б, с. 362].

А. Леонтьєв [5], Б. Ананьєв [2], продовжуючи розробку психології суб'єкта у власних наукових психологічних концепціях, намагалися визначити поняття «суб'єкт», співвідносячи його із ланцюжком таких категорій: «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Серед сучасних науковців, які розробляють психологію суб'єкта слід зазначити праці В. Петровського, О. Осницького, В. Слободчиков, Є. Ісаєва та інших.

На думку В. Петровського, суб'єктність являє собою провідну причинність людини в її зв'язках із зовнішнім світом. У його концепції особистість і суб'єктність певним чином взаємопов'язані: бути особистістю - означає бути суб'єктом власної життєдіяльності, будувати свої життєві (в широкому розумінні цього слова) контакти з світом, бути суб'єктом предметної діяльності, бути суб'єктом спілкування, бути суб'єктом діяльності самосвідомості [7, с. 8-9]. Він виділяє в суб'єктності такі компоненти: здатність до формулювання цілей, до саморозвитку, здатність до свободи вибору та відповідальності за нього.

О. Осницький вказує на домінантність свідомого в суб'єктних проявах людини, визначає суб'єкта, як свідомого і самостійного носія власної активності [6]. Цей автор виділяє п'ять взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів:

1. Досвід з формування цінностей (який пов'язаний з розвитком інтересів, моральних норм і уподобань, ідеалів та переконань) орієнтує зусилля людини,
2. Досвід рефлексії (який, накопичується шляхом співвідношення людиною знань про власні можливості та можливі перетворення в предметному світі й в самому собі з вимогами діяльності у процесі вирішення певних практичних задач) допомагає пов'язати рефлексію з іншими компонентами суб'єктного досвіду.
3. Досвід типової активізації (який передбачає попередню підготовленість, оперативну адаптацію до плинних умов праці, із розрахунку на певні зусилля та досяжний рівень успіху) - орієнтує в власних можливостях та допомагає краще пристосувати свої зусилля до рішення значущих задач.
4. Операційний досвід (який містить загальнотрудові, професійні знання та уміння, а також уміння саморегуляції) - об'єднує конкретні засоби

перетворення ситуації і своїх можливостей.

5. Досвід співробітництва (який формується при взаємодії з іншими учасниками спільної діяльності) - сприяє об'єднанню зусиль у спільному вирішенні задач і передбачає співробітництво в майбутньому [6, с. 16].

В. Слободчиков та Є. Ісаєв [10] пропонують виділяти п'ять основних ступенів розвитку суб'єктності людини для розкриття генезису цього терміну: пожвавлення, одухотворення, персоналізація, індивідуалізація, універсалізація.

Практично всі автори, описуючи зміст суб'єктності, називають такі особистісні якості та властивості: активність, рефлексивність, осмисленість, самостійність, відповідальність, довільність, креативність, цілеспрямованість дій, адаптованість. Ці особистісні якості та властивості повинні бути сформовані у майбутніх фахівців.

Висновки. З аналізу праць відомих науковців в галузі педагогіки та психології щодо суб'єктності зрозуміло, що серед дослідників немає єдності у відповіді на такі питання: чи суб'єктність притаманна людині від народження, чи вона формується протягом всього життя, як поняття «суб'єкт» пов'язане з поняттям «індивід», «індивідуальність», «особистість», які основні суб'єктні якості людини, які шляхи формування суб'єктності.

На нашу думку, до першого етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи С. Л. Рубінштейна (1886-1960) «Основи психології», «Буття та свідомість», «Людина та світ». До цього періоду відноситься діяльність Л. С. Виготського (1896-1934) «Педагогічна психологія». Перший автор розробляв та запроваджував суб'єктно-діяльнісний підхід, другий автор - культурно-історичний підхід до вивчення психології суб'єкта.

До другого етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи А. Н. Леонтьєва (1903-1979) «Діяльність. Свідомість. Особистість» та роботи Б. Г. Ананьєва (1907-1972) «Людина як предмет пізнання».

До третього періоду етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи учнів С. Л. Рубінштейна К. А. Абульханової-Славської (народ. 1932) «Діяльність і психологія особистості» та А. В. Брушлінського (1933-2002) «Суб'єкт: мислення, учіння, уява».

До четвертого періоду етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи В. І. Слободчикова та Є. І. Ісаєва «Основні етапи розвитку суб'єктності людини», В. А. Петровського «Особистість в психології: парадигма суб'єктності», О. К. Осницького «Проблеми дослідження суб'єктної активності».

Окрім виділених нами етапів формування, становлення та розвитку

категорії «суб'єктності» 0. Осницький виокремлює п'ять взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів «суб'єктності»:

1. Досвід з формування цінностей, який орієнтує зусилля людини.
 2. Досвід рефлексії, який допомагає пов'язати рефлексію з іншими компонентами суб'єктного досвіду.
 3. Досвід типової активізації, який орієнтує у власних можливостях та допомагає краще пристосувати власні зусилля до рішення значущих задач.
 4. Операційний досвід, який об'єднує конкретні засоби перетворення ситуації і своїх можливостей.
 5. Досвід співробітництва, який сприяє об'єднанню зусиль у спільному вирішенні задач і передбачає співробітництво в майбутньому.
- В. Слободчиков та Є. Ісаєв пропонують виділяти п'ять основних ступенів розвитку суб'єктності людини: пожвавлення, одухотворення, персоналізація, індивідуалізація, універсалізація.

Недिवлячись на значну розробленість проблеми суб'єктно-діяльнісного підходу, все ж залишається багато питань як в загально психологічному аспекті так і в конкретному, особливо це стосується питань, що належать до педагогічної психології та освітньої практики.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская, К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 125 с.
2. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с. – (Серия «Мастера психологии»)
3. Брушлинский, А. В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – М. : Изд-во Института практической психологии; Воронеж : НПО Модэк, 1996. – 392 с.
4. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 671 с.
5. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл: Изд. центр Академия, 2004. – 352 с.
6. Осницький, А. К. Проблеми дослідження суб'єктивної активності // *Вопросы психологии*. – 1996. – № 1. – С. 5 – 20.
7. Петровский, В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
8. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / Под ред. А. В. Брушлинского. – М. : Изд-во ИП РАН, 1997.-576 с.
9. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
10. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основные ступени развития субъектности человека // Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учебное пособие для вузов. – М. : Школьная Пресса, 2000. - С. 212 – 385.